

Wstęp

Migracje nie są zjawiskiem nowym, jednak po 1989 roku stały się przedmiotem szczególnego zainteresowania polskich badaczy. Okres ten to także początek nowej fazy migracji w Europie. Mieszkańcy krajów Europy Środkowo-Wschodniej zyskali nie tylko wolność wyjazdów, ale i powrotów¹. Natężenie mobilności Polaków od początku transformacji ustrojowej i w dalszych latach – po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej – wywołuje skutki w różnych sferach życia społecznego. Ze względu na powszechność zjawiska migracji, jego konsekwencje występują na niespotykaną dotychczas skalę.

Współczesne migracje coraz częściej dotyczą kobiet, ze względu na dużą podaż ich pracy oraz duży popyt na nią w krajach imigracji. Wyjazd jest doniosłym doświadczeniem w życiu kobiety, szczególnie w odniesieniu do pełnionych przez nią ról społecznych. „Przekraczanie granic może być wzmacniające, a ustalone normy mogą zostać podważone. Może jednak prowadzić także do nowych zależności i wzmacniać istniejące podziały płciowe i hierarchie”². W przypadku kobiet, które mają rodziny, wyjazd związany jest często z długotrwałą, powtarzającą się rozłąką, wpływającą na funkcjonowanie rodziny. Celem niniejszej pracy jest zbadanie wpływu, jaki wyjazd kobiety do pracy zarobkowej za granicę wywiera na nią samą oraz na jej rodzinę, zwłaszcza w ramach relacji matka–dziecko. Dla rodziny migracja matki ma szczególne konsekwencje ze względu na to, że głównie kobiety realizują zadania opiekuńcze oraz odgrywają zasadniczą rolę w procesie tworzenia kapitału ludzkiego.

¹ M. Morokvasic, *Crossing borders and shifting boundaries of belonging in post-wall Europe. A gender lens*, 08.01.2008, <http://www.migrationonline.cz/e-library/?x=2067079> (data ost. wejścia 07.11.2009); M. Smagacz-Poziemska, *Między domem a globalnym rynkiem. Przegląd współczesnych perspektyw i koncepcji w badaniach migrantek na rynku pracy*, w: K. Slany (red.), *Migracje kobiet. Perspektywa wielowymiarowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.

² M. Morokvasic, *Crossing borders...*, op. cit.

W raporcie Banku Światowego *Migration and Remittances. Eastern Europe and the Former Soviet Union* czytamy: „Wpływ migracji nigdzie nie jest odczuwany tak dojmująco jak w rodzinie. Migracja zmienia nie tylko związki rodzinne, rozmiar i strukturę rodzin, ale wpływa też na główne role płciowe i obowiązki, opiekę nad osobami starszymi i dziećmi, edukację dzieci, wzory reprodukcji, a nawet na wzory partycypacji społecznej i politycznej oraz zaangażowanie obywatelskie mieszkańców”³. Autorzy raportu, starając się nakreślić skutki migracji dla rodzin w Europie Wschodniej i Azji Centralnej, dochodzą do wniosku, że ten ważny temat nie był dotąd przedmiotem należytej uwagi badaczy.

Rozwój myśli migracyjnej ewoluuje od koncepcji jednowymiarowych, rozwijanych w ramach jednej dyscypliny naukowej, ku koncepcjom mieszanym i wielowymiarowym. Złożoność zjawiska migracji oraz jego wielopłaszczyznowe konsekwencje wymagają zintegrowanego podejścia czerpiącego z wielu dziedzin. Choć większość migracji ma charakter zarobkowy, decyzja migracyjna wymaga uwzględnienia również czynników pozaekonomicznych. Poza zwiększeniem dochodu wyjazdy powodują wiele skutków społecznych zarówno dla samej rodziny, jak i jej otoczenia. Procesy migracyjne niosą ze sobą „familizację, ale i defamilizację, które wyrażają się często, odpowiednio, przez wzmocnienie więzi rodzinnych (czy ich idealizację) lub ich osłabienie; wiążą się także z rekonstruowaniem tych więzi zarówno w kraju ojczystym, jak i w nowym oraz z przemianami macierzyństwa i form sprawowania opieki nad dziećmi. Na uwagę badaczy zasługują takie nowe zjawiska, jak: pojawienie się eurosierot, transnarodowe macierzyństwo, wirtualne matkowanie i rodzicielstwo czy alternatywne formy sprawowania opieki nad dziećmi”⁴. W badaniach tych zjawisk należy uwzględnić różne punkty widzenia, umożliwi to bowiem pełniejsze zrozumienie skutków, jakie migracja wywołuje w rodzinie. Praca niniejsza powstała na gruncie socjologicznym, ale obejmuje zagadnienia ekonomiczne, historyczne, polityczne i prawne. Polska ma długą tradycję migracji, dlatego nie można analizować tego zjawiska w oderwaniu od jego historycznych i politycznych korzeni. Kluczowe znaczenie dla ludzkiej mobilności mają czynniki ekonomiczne i prawne. W rozprawie zostały wzięte pod uwagę wszystkie ważne czynniki determinujące migracje.

Projekt badawczy mający przynieść odpowiedzi na pytania dotyczące socjologicznych konsekwencji migracji zarobkowych kobiet dla rodzin objął wywiady swobodne z kobietami migrującymi za granicę do pracy zarobkowej, wywiady swobodne z lokalnymi ekspertami, a także analizę prac pisemnych uczniów na temat sytuacji w domu podczas wyjazdu matki za granicę.

³ A. Mansoor, B. Quillin, *Migration and remittances. Eastern Europe and the former Soviet Union*, The World Bank 2007, s. 177.

⁴ K. Slany, *Co to znaczy być migrantką?*, w: K. Slany (red.), *Migracje kobiet...*, op. cit., s. 10.

Pierwsza część pracy ma charakter teoretyczny; zawiera ustalenia definicyjne oraz przegląd perspektyw badawczych odnoszących się do zakresu pracy. Zaprezentowane w tej części koncepcje teoretyczne stały się punktem odniesienia dla analizy wyników badań własnych. Przedstawiono zarówno ujęcia tradycyjne wykorzystywane do analizy zjawiska migracji, jak i współczesne podejście genderowe. Rozdział poświęcony wynikom badań podzielony jest na trzy części przedstawiające kolejno wnioski z badań migracji zarobkowych, migracji kobiet oraz migracji i rodziny. Ze względu na bogactwo materiału koniecznym, a zarazem niezwykle trudnym zadaniem był wybór badań o szczególnym znaczeniu dla tematyki niniejszej pracy. Przedstawiono zatem jedynie wyniki polskich badań nad migracjami zarobkowymi, w tym badań pionierskich. Ze względu na niewielką liczbę polskich badań poświęconych wyłącznie skutkom migracji dla rodziny, przedstawione zostały także wnioski z badań, które odnosiły się choćby częściowo do tych zagadnień. Sięgnięto po wyniki badań zagranicznych dotyczących migracji kobiet oraz skutków migracji matek dla rodzin (a więc mających ścisły związek z tematem niniejszej pracy), ze względu na skromny zasób takich badań w polskim dorobku badawczym. Migracje są zjawiskiem historycznym, związanym z sytuacją społeczno-ekonomiczną, a także z czynnikami natury politycznej i kulturowej, dlatego często wyniki badań przeprowadzonych za granicą nie są już aktualne w polskich warunkach. W części pierwszej przedstawiony został także rys historyczny migracji zarobkowych w Polsce.

W drugiej części pracy założenia teoretyczne zostały odniesione do polskiej rzeczywistości społecznej przełomu XX i XXI wieku. Na podstawie danych statystycznych i wskaźników zweryfikowano tezy dotyczące przyczyn migracji. Analiza przeprowadzona została na poziomie krajowym oraz międzynarodowym. W części tej znajduje się także rozdział poświęcony wstępnej analizie konsekwencji migracji dla rodzin, opracowany na podstawie materiału teoretycznego.

Część trzecia zawiera analizę wyników badań własnych. Sprawozdanie z badań jest próbą odpowiedzi na pytania dotyczące funkcjonowania rodzin w warunkach migracji zarobkowej matki. Analiza skutków migracji matki dotyczyła podstawowych funkcji realizowanych w ramach rodziny. Badanie przeprowadzono wśród trzech grup respondentów. Pokazało ono zmiany wszystkich funkcji realizowanych przez rodzinę. Na podstawie badań przeprowadzonych do celów niniejszej pracy można określić jedynie skutki migracji występujące w krótkim okresie. Długofalowe skutki socjologiczne wyjazdów wymagają dalszych badań uwzględniających szerszy horyzont czasowy trajektorii życia rodziny i poszczególnych jej członków.